

BUXORO AMIRLIK TARIXIDA TOG‘-KON ISHLARI MASALALARI

Abduraimova Manzura Baxodir qizi,

Navoiy davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro amirligi hududining tog‘-kon mahsulotlariga boy ekanligi, turli ma‘danlarning geografik joylashganligi, o‘lka hayotida ahamiyatiga urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: F.Benevin, K.F.Butenev, T.Burnashev, Kumushjilg‘a, Oltintog‘;

Inson evolutsion rivojlanish mahsuli bo‘lib, hayot faoliyati uchun zarur ehtiyojlarni zamin bergan mahsulotlardan shakllantiradi. Sivilizatsiyaning dastlabki rivojlanish bosqichi “tosh davri” hisoblanib, mehnat qurollarini tog‘-kon toshlaridan dastlab yasay boshlagan. Qayroqtosh va chaqmoqtosh, kvars insoniyat tomonidan foydalanilgan ilk toshlar hisoblanadi. Tarixning tadrijiy rivojlanish bosqichi shuni ko‘rsatadiki, inson qadimgi davrdan to hozirgi kungacha tog‘-kon ishlari bilan uzviylikda bo‘lgan. Birgina qadimdan konchilik sohasining rivojlanishi, xususan, ibtidoiy jamoa tuzumi o‘rnida sinfiy jamiyatning qaror topishiga, o‘z navbatida o‘troq dehqonchilik madaniyatining taraqqiyoti va hududiy kengayishi urbanizatsiya jarayonlarining rivojlanishiga zamin hozirlagan. Shu sababli, ma‘lum bir davrni xususiylashgan holda tahlil qilish davrni chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Turkiston diyori qadimdan tog‘-kon ishlariga e‘tibor bergani, ayniqsa Buxoro amirligida XVIII asrning ikkinchi yarmida kon ishlari masalasi takomillashganini tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

Amirlik hududida ko‘plab qimmatbaho metall konlari mavjud edi. Biroq amirlikda tog‘-kon ishlab chiqarishi borasida eski, o‘rta asrlarga xos munosabatlarning mavjudligi mamlakat hududida mavjud foydali qazilmalarni qazish va ishlatish yo‘lida katta g‘ov vazifasini o‘tardi. Shu sababli rus ekspeditsiyasi tashrifi asnosida hudud ma‘danlarini o‘rganish bahonasida o‘zlashtirish harakatlari amalga oshirildi. Masalan, Pyotr I elchisi Florio Benevini Buxoroda mis, achchiq tosh, qo‘rg‘oshin va temir ko‘pligini ko‘rsatib o‘tgan¹.

Rangli metallarni qazib olish amirlik hududida XIX asrning I yarmida jonlanib ketdi. Qo‘rg‘oshin va kumush O‘ratepa, Buxoro va Ko‘hitangdaryo vodiysida qazib olingan. Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Shayxjalil tog‘larida oltin va

¹ Посланник Пётра I на Востоке. Посольство Флорио Беневини в Персию и Бухару в 1718-1725 годах, Наука, 1986.С73.

kumushga boy konlar mavjud bo‘lib, ularga yaqin yerlarda feruza konlari mavjud edi¹. Kumush konlari shuningdek, Gunt daryosining yuqori oqimida, Kumushjilg‘a (Yashilko‘l yaqinida) deb nomlangan joyda ham mavjud edi. Butun Buxoro amirligini qo‘rg‘oshin bilan ta‘minlagan konlar Buxoro yaqinida, Kuytantauda joylashgan edi.

Selitra, ayniqsa, Qarshi viloyatining janubi-g‘arbiy qismida, Jumabozor, O‘ratepa, Chinoz va boshqa yerlarda ham mavjud bo‘lgan. Temir rudasini qazib olish Qoratog‘, Shahrisabz va Boysunda, Chirchiq daryosi vodiysida keng tarqalgan edi. Mahalliy aholi metallarga qo‘l mehnatiga asoslangan holda ishlov bergan. Ya‘niki, temir konlari ma‘lum bo‘lsada, aholi temir rudasini daryo toshlari orasidan (masalan, Boysun yaqinida) yig‘ib olishni afzal ko‘rgan. Temir rudasini archa daraxtidan tayyorlangan ko‘mir yordamida eritganlar². Rudaga ishlov berishda ustaxonaga eritilgan mahsulotni keltirish orqali yoki o‘sha yerning o‘zida ishlov berib, mahsulotlar yasash orqali kundalik ehtiyoj ta‘minlangan. Lekin mahalliy aholining ehtiyojini to‘liq mahsulotlar bilan ta‘minlash imkoni bo‘lmagan.

XVIII asrning 70-yillariga oid ma‘lumotida O‘sh va Qashg‘ar orasidagi tog‘da juda havosi og‘ir va shundan ba‘zi insonlar vafot etish holatlari ham bo‘lgan. Qashg‘arga ikki kunlik masofada tog‘da qo‘rg‘oshin zavod bo‘lib, bu zavod qashg‘arliklar tasarrufida ekanligi qayd etiladi³. Ushbu hududda qo‘rg‘oshin quyadigan katta ustaxona bo‘lgan bo‘lsa kerak, „zavod“ miqyosida ishlab chiqarish bo‘lganligi tadqiqot talab etadi. Buxoroda 1795-yilda bo‘lgan T.Burnashev buxoroliklar qo‘rg‘oshin rudalarini kichiq qozonlarda eritishlarini, bu ishda ularning mahorati yo‘qligi va bu ishda ko‘p metallni isrof qilishlarini ta‘kidlagan⁴. XIX asr muarrirlaridan birining xabar berishicha, Amudaryo, Zarafshon asosan Badaxshon yaqinidagi daryolardan oltinli qum ko‘p, Oltintog‘da konchilik ishlari olib borilgan. Xitoydan “Yombi” deb nomlangan kumush taxta quymasini buxoroliklar sotib olgan. Buxoro xonligi hududi tabiiy foydali qazilmalarga boy hudud bo‘lishiga qaramay, tog‘-konchilik ishlarining mutaxassislarni yo‘qligi tabiiy boyliklardan foydalanishga to‘sqinlik qilgan. Davlat ma‘murlarining tabiiy konlarni o‘zlashtirishga nisbatan taqiqlov siyosati hukm surgan.

¹ Посланник Пётра I на Востоке. Посольство Флорио Беневини в Персию и Бухару в 1718-1725 годах, Наука, 1986.С85.

² Agzamova G.A „Buxoro amirligi tog‘-kon ishlari tarixidan ayrim ma‘lumotlar“, „O‘rta Osiyoda kon-metallurgiya tarixi: o‘tmishi va buguni“ respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari, Navoiy-2007,77b.

³ «Десятилетнее странствование» Филиппа Ефремова (70-е гг.XVIII в.)// История Узбекистана в источниках известия путешественников, географов ученых XVI первой половины XIX в.Ташкент,- 1988. - С. 128 (15. "Nine-year wanderings" by Philip Efremov (70s of the XVIII century) // History of Uzbekistan in the sources of news of travelers, geographers of scientists of the XVI-first half of the XIX century. -Tashkent, 1988. -- S. 128.).

⁴ Посланник Пётра I на Востоке. Посольство Флорио Беневини в Персию и Бухару в 1718-1725 годах, Наука, 1986.С85

Tuz va grafit Buxoro yaqinida, feruza, mis, surma – Nurotada, gips Samarqand yaqinida qazib olingan. Isfara yaqinida neft koni mavjud bo‘lib, bu yerda feruza, zumrad, yaxont va yoqut konlari ham bor edi. Lekin shunchalik foydali qazilmalarga boy maskan bo‘lsada, undan samaraliroq foydalanish ko‘nikmalari yo‘q edi. Shu sababli XIX asrning 30-yillarida Buxoro amiri Rossiya hukumatiga foydali qazilma konlarini aniqlash borasida mutaxassislarni yuborishini so‘rab maktub yozadi. Natijada o‘lka hududiga ham tadqiqot, ham razvedka maqsadida „yordam ekspeditsiya“lari kela boshlaydi. 1841-1842-yillarda tashrif buyurgan K.F. Butenev ekspeditsiyasi tarkibida kon sohasi mutaxassilari, geologlar va injenerlar bor edi. K.F Butenev mineral boyliklarini baholab, hozirga qadar tog‘-kon sanoati nuqtayi nazaridan Buxoroda yetarli darajada foydalanilmagan, deb qayd etdi¹. Bu olim o‘zining tadqiqotlari natijasida o‘lka hududida ko‘pgina ma‘dan konlari borligini aniqlaydi va geologik xaritasini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amirlik hududi tog‘-kon mahsulotlari bo‘yicha aholining ehtiyojini ta‘minlashi sust darjada ekanini, lekin resurs jihatidan boy ekanligini ko‘rsatadi. Ma‘danlarga qayta ishlov berib, kundalik hayotda qo‘llash va chet davlatlarga chiqarish imkoniyati mavjudligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Посланник Пётра I на Востоке. Посольство Флорио Беневини в Персию и Бухару в 1718-1725 годах, Наука, 1986.

2. «Десятилетнее странствование» Филиппа Ефремова (70-е гг. XVIII в.) // История Узбекистана в источниках известия путешественников, географов ученых XVI первой половины XIX в. Ташкент, - 1988.

3. Бутенев К.Ф. Минеральные богатство Бухарии.. Горный журнал. Ч.4. Кн. 11. Спб., 1842.

4. Agzamova G.A „Buxoro amirligi tog‘-kon ishlari tarixidan ayrim ma‘lumotlar“, „O‘rta Osiyoda kon-metallurgiya tarixi: o‘tmishi va buguni“ respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari, Navoiy-2007

¹ Бутенев К.Ф. Минеральные богатство Бухарии.. Горный журнал. Ч.4. Кн. 11. Спб., 1842. С.137-148